

קידם להוות עצמה פיזית להרתעת האויב, למנוע בעדו לפגוע ובעת הצורך להשיג הכרעה בשדה הקרב. אולם אין להפריד בין המוראל של העם כולו ובין המוראל הקיים בצבא. אופיה הטוטאלי של המלחמה המודרנית מחייב גיוס כולל של כוחות הגוף והנפש של הפרט והחברה למאבק. כושר הלחימה וכושר העמידה של עם תלויים לא רק בכושר הטכני והגופני אלא גם בסך כל הכוחות הנפשיים הפועלים בחיילים ובחברה כולה. כושרו האמיתי של צבא מודרני מתגלה במידת יכולתו לגייס בשעת מבחן את כל המשאבים הערכיים והטכניים של היחידים ושל החברה.

התפתחות דרכי הלחימה והשתכללות אמצעיה, התפתחות החברה האנושית ועליית ערכו של האדם הביאו לכך שערכו של הפרט חשוב עתה יותר מאשר בעבר. עובדה זו בולטת יותר לנוכח המצב הקיים ברוב הארצות של שירות חובה המקיף את רוב בני גיל הגיוס באותה מדינה.

מחד, עלתה מאד רמת הדרישות שצבא מציג לחייליו באשר למחשבה ולשיקול דעת עצמאיים, לכושר התמצאות במצבים בלתי צפויים, למשמעת עצמית, ליוזמה ולתושיה. מאידך, התחזקו באדם המודרני הביקורתיות והספקנות ואין הוא נוטה, כבעבר, לציית להוראות שתכליתן אינה מובנת לו, שאינו מתקבלות על דעתו במובן הרחב של המילה, או שאינו מזדהה אתן. דרושה לחייל תחושת התכלית, המעוררת את הנכונות להילחם ונוסכת בו את האומץ למלא כל חובה, את היכולת לעמוד בסבלות המלחמה ואת הנכונות לתת את היקר לו מכל — את חייו.

אנשים אינם נולדים חיילים; הם הופכים חיילים תוך כדי תהליך של אימון חינוך. האימונים, תפקידם לסגל את האדם ולהקנות לו כשרים מסוימים וידע מקצועי. השימוש הנכון בכשרים ובידע תלוי בהבנת תכליתם. תפקידו של החינוך הוא להביא את החייל לנכונות, שמשמעה הכרעה רצונית, הנובעת מתוך הכרה והזדהות עם המטרה. וכשאנו מדברים על מוראל בצבא, על חינוך לוחמים, מעניינים אותנו בעיקר מעשי האדם ונכונותו לפעול. באינו מידה עושה החייל את המעשה הנכון בזמן הנכון בכל מאודו.

כשבאים לבדוק מצב מוראלי של פרט, יחידה או צבא שלם, המשימה אינה קלה. מוראל אינו נראה לעין, אלא על פי סימניו החיצוניים המופיעים בהתנהגות החיילים. מוראל אינו דבר מוחלט, אי אפשר למדוד כמותית ולעתים קשה לחזותו מראש בתקופת ההתכוננות. מוראל הוא פוטנציאל הגלום בתוך מעיינותיו הרוחניים של העם והצבא. כדי להפעילו בחיים חייבים לעורר אותו ולנצלו בצורה יעילה וזה תלוי בפעילות, בחינוך.

איך ?

השאלה היא, איך ? האם ישנה דרך בדוקה ומנוסה שאפשר להפעילה ולהיות בטוחים שאמנם נגיע לתוצאות המקוות ? אין זו שאלה תיאורטית שניתן לפתרה במחקר מדעי, ליד שולחן במשרד או במעבדה. המדע והניסיון יכולים לסייע, אבל בפועל צריך לפתור אותה המפקד בשטח, הן הבכיר והן הזוטא, כל אחד ברמתו. ומאין יהיה הביטחון שאמנם הכין המפקד את חייליו, החדיר בהם מוטיבציה, נכונות, אם נכונה ההגדרה שמוראל מופיע רק על פי סימניו החיצוניים בהתנה-

מהות החינוך הצבאי

אל"מ יצחק זיו

בזמנים המודרניים שלנו מרביתם להזכיר ביטויים כמו הזדהות, מוטיבציה, רוחו של עם וצבאו וכדומה. אפשר לכלול מונחים אלה במושג אחד כולל — מוראל. המוראל הפך לאחד הגורמים הבסיסיים הנלקחים בחשבון בהכנת אומה למצבי חירום.

מוראל הוא הכוח הנפשי המסייע ליחיד או לקיבוץ להתגבר על מכשולים אובייקטיביים ולבצע הן משימה יומיומית והן משימה מכרעת כמבחן הקרב. הוא הוא הגורם המפיח רוח באנשים ובקבוצות ומניעם לבצע מעל המוטל עליהם, מעל לכוחותיהם הרגילים ולעתים בניגוד לטבעם האנושי. זה אותו גורם המייצב ומאזן את האדם גם במצבים קשים. הוא הגורם המבדיל בין קבוצה מאורגנת ומגובשת היודעת לקראת מה היא חותרת ובין אספסוף המושפע מכל תנועה במצב. זה הוא הגורם הנותן את העצמה הרוחנית לעמוד בכל מצב ולהתגבר עליו תוך הפעלת יוזמה ותושיה.

ככל שהמבחנים העומדים בפני אומה הם חמורים יותר וככל שמשאביה הפיזיים הם קטנים יותר בהשוואה לאויב הפוטנציאלי, כן מקבל הגורם המוראלי משמעות מכרעת יותר. המוראל חשוב במיוחד בכוחות המזוינים של האומה, שמתפ-

גות החיילים, ובעיקר במבחן העליון — בקרב. המפקד מסוגל לבדוק, במידת דיוק סבירה, אם הכין את חייליו מבחינת הכושר, הידע המקצועי והפעולה בצוות. האם יש לו אפשרות לבדוק את המוראל, האם יכול הוא לחזות את התנהגות חייליו בקרב?

לדעתי, התשובה אינה פשוטה ואינה חד-משמעית. קיימים אולי גורמים רבים ותשובות מגוונות. קיים כאן קושי אובייקטיבי. אבל ההכרה שקיים הקושי, היא כבר תחילתו של הפיתרון. כיוון שהקושי מחייב פעילות חינוכית נמרצת יותר של החיילים והצוות, אם לא קיים הביטחון במדד האובייקטיבי לבחינת המוראל, האם אין זה מחייב להשקיע יותר במחשבה ובפעולה, כדי להגיע לביטחון מקסימלי שאמנם נעשה הכל, או כמעט הכל, להשגת דרגה גבוהה של מוטיבציה ונכונות? חשובה קודם כל התודעה הבסיסית שמוראל, מוטיבציה, נכונות, רוח צוות וכו' אינן תכונות הצומחות מעצמן. כל אדם המתכוון להנהיג אנשים לקראת מטרה מסוימת חייב להשקיע אישית הרבה להכנת אנשיו, חייבת להיות לו תודעה חינוכית.

כל פעילות מכוונת עם בני אדם טומנת בחובה יסודות חינוכיים, לא כל שכן הכנת לוחמים לקרב. ההשפעה החינוכית קיימת גם אם המפקד אינו מתכוון להנך, כשכל כוונתו המוצהרת היא רק להדריך. עצם הפעלת בני אדם לקראת מטרה מסוימת היא פעולה חינוכית. ואם זה כך, אם ממילא ההשפעה החינוכית קיימת, חשוב שתובהר המטרה ותהיה חתירה מתמדת להשגתה. אין להיבהל מהתלבטויות וכשלונות זמניים. עצם הבנת חשיבות הנושא, החתירה העקבית למטרה, מבטיחה את האפשרות הסבירה להצלחה.

תודעה לחינוך ולטיפוח המוראל הם שלב חשוב, אך בתודעה בלבד לא תושג המטרה. המחנך חייב לדעת מה הם האמצעים והשיטות בהן ינקוט כדי לחנך את חייליו. וכאן מתעורר קושי נוסף. האם אפשר להציע רצפטים בחינוך? האם קיימת דרך בדוקה לפיה אפשר לפעול לפי האימרה „זה ראה וקדש“?

לדעתי, אין בחינוך רצפטים. יתרה מכך, פעילות לפי רצפטים, היא מסוכנת יותר משהיא מועילה. כי אין דומה חברה אחת לרעותה. מסורת, הרגלים, אורח חיים וכו' שונים מתחברה לתחברה ומעם לעם.

חינוך הוא פעולת גומלין בין מחנך וחינוכי לכן הוא גם שונה בכל מסגרת ומסגרת ותהיה זו הקטנה ביותר. המפגש בין המפקד-המחנך עם תכונותיו ומרכיבי אופיו הפרטי, ובין חייליו בהרכב המקרי של הקבוצה, השוני באופי התעסוקה, במסורת, באוירה, מולידים סיטואציות שונות ומשתנות, שלכל אחת מהן צריך למצוא את הפתרון הרלבנטי. לא פעם קורה שתגובה זהה של אותו מפקד על אותו אדם או קבוצה מביאה לתוצאות שונות. והתנודה יכולה להיות בין הצלחה מלאה לכישלון מוחלט. התגובה קשורה גם בכל מה שמתרחש מסביב.

אבני היסוד

למרות שאינני מאמין ברצפטים בחינוך, משוכנע אני שקיימים כמה אבני יסוד עליהם אפשר להתבסס בפעילות החינוכית. אבל הפרופורציה בין החלקים השונים, האינטנסיביות בהפעלה ההתאמה לזמן, למקום ולאנשים היא כבר עניינו של המפקד המחנך. נסיונו האישי, מודעותו, הכשרתו, הסיוע של חבריו ומפקדיו הבכירים ולעתים גם של פקודיו יסייעו לו למצוא

את הדרך הנכונה. הייתי מנסה אפילו לומר שחינוך זו התלבטות מתמדת, בחינה וביקורת עצמית מתמדת לאור המטרה הסופית.

צבא הוא ביסודו מבנה חברתי שונה ממסגרות חברתיות אחרות, בעיקר משתי בחינות — האחת: הקיצוניות והטוטאליות של התביעות שהוא מציג למשרתים בו; והשנייה: מיעוט התמריצים החמריים לעידוד נאמנותו, מאמציו ונכונותו של הפרט. שני הבדלים אלה מחייבים לשים דגש רב יותר על חינוך הפרט ועל טיפוח המסגרות מכפי שנהוג בכל מסגרת חברתית אחרת.

החייל המגיע לצבא אינו „לוח חלק“. הקניית הערכים, השיתוף בתכלית ובהבהרת המטרות נעשים בכל אומה על ידי החברה כולה לכל הפרטים בה, במידה זו או אחרת. הטירון המגיע ליחידה צבאית מביא איתו מטען של ערכים, תרבות, הרגלי חיים, משמעת וכו'. תכונותיו של האזרח וערכי החברה אותם ספג חייבים לשמש כיסוד לחינוך החייל. לא שבירת האזרח, אלא טיפוחו. כי לאזרח הטוב יש נתונים טובים להיות גם חייל טוב. אולם הביטוי לטיפוח הערכים וההכרה, חייב להיות עמוק יותר בצבא, כך שתוגבר ההזדהות הכללית: חייב להינתן דגש רב יותר להעמקת הכרתו הרעיונית והידוק זיקתו של החייל למדינה ולערכיה; הוא חייב להבין ולהעריך נכונה את אחריותו, תפקידו וחלקו כחייל וכאזרח במדינה.

אין זו משימה קלה במדינה דמוקרטית בה קיימים חילוקי דעות בנושאים רבים. קל יותר לחנך לאמת אחת מחולטת. אך נדמה לי, שבצה"ל ובמדינת ישראל, המכנה המשותף של רוב רובו של העם ובתוך זה של חיילי צה"ל, הוא זהה; יש לחזור ולטפח את השרשיות במולדת, את זכותנו להיות כעם חפשי ועצמאי, להתבסס על תרבותנו, על מורשת הקרב של העם בכל הדורות ושל צה"ל. יש לשלב את טיפוח ההזדהות באימונים ובתרגילים כמו גם בשעות הפנאי ובשיחות הסברה מיוחדות. רק אז נדע שעשינו את המקסימום בתחום זה.

הגורמים המשפיעים

ההכרה הכללית, ההזדהות עם העם והמולדת הם המביאים את החייל לקבל באופן עקרוני את השירות הצבאי, עם ההכרח שבכך, ואת הנכונות התיאורטית לעמוד בכל המשימות. אך זה אינו מספיק. נכונות בסיסית זו עדיין אינה מסוגלת להניע חיילים בקרב. חשובה כאן לא פחות התערבותו של הפרט ביחידה.

שני תחומים אלה, עד כמה שלא יראו שונים או מנוגדים ממבט ראשון, קשורים וניזונים אחד מהשני. ההכרה הכללית היא היוצרת את הנכונות הראשונית, כשהחיים ביחידה מגבירים אותה. אין זה תהליך חד-סטרתי. החיים ביחידה, כאשר מטפחים בה את החייל ואת רוח היחידה וקיימת בה שותפות אמת בין המפקד וחייליו, מגבירים את הכרתו של החייל בעמו ובמולדתו.

בשעת קרב אין החייל חושב על המולדת, על ערכים לאומיים או כלל אנושיים, ובקושי על ביתו ומשפחתו. הכוח המניע העיקרי בקרב עצמו הוא האמונה ביכולתו, בחבריו ובמפקדו. סביבתו הקרובה, השתלבותו והשתייכותו האמיתית ליחידה בה הוא משרת, הם המשפיעים, ברגע הקריטי של הקרב, על התנהגותו של החייל.

הפרט

חייל חייב להאמין בעצמו, ביכולתו ובחשיבותו. חינוך אין פירושו טיפול ותרני וסלחני, ההיפך הוא הנכון. מהחייל חייבים לדרוש את המקסימום כדי שיהיה לו הביטחון המלא בנשק אותו הוא מפעיל וביכולתו הפיזית לבצע משימה. אך אפשר להגיע למצב זה תוך התייחסות אליו כאל אדם. כשיבין מה נדרש ממנו ולא יזווג תכלית, יקלוט טוב יותר את החומר ויבצע מתוך רצון רב יותר. הטיפול בבעיותיו האישיות ושיחת ההסברה הן לא רק פעולות למתן עזרה או העברת מידע בתחומים שונים. במידה והן נעשות מתוך כנות והזדהות מטעם המפקד הן מעלות את ערכו של החייל בעיני עצמו. הוא מרגיש עצמו שותף למשימה, לצוות בו הוא פועל בהנהגת חברו-מפקדו. אין הוא סתם בורג אלא בורג במכונה גדולה אחת הפועלת בתיאום והתלויה בפעולתו של כל מרכיב בנפרד. ההכרה בערך עצמו יביאו את החייל לפעול מתוך משמעת עצמית, יזמה ותושיה.

הצוות

לצוות, ליחידה, חשיבות מכרעת בחיי הצבא. כי הפעולה של הפרט קשורה באופן הדוק ואורגני עם פעולת חבריו ביחידה. צוות אמיתי נוצר כאשר רוב רובו מורכב מאנשים בעלי הכרה עצמית ולהם מטרה ותפקידים משותפים. החייל החי והפועל בצוות, כאשר צוות זה מקובל עליו והוא מקובל על-ידי הצוות, מקובלות עליו גם הנורמות כפי שהן התגבשו תוך חיים משותפים לאור המסורת הכללית בצבא בכלל וביחידתו בפרט. גם אם אלה הטוענים כי אחוות לוחמים ורוח צוות, נורמות התנהגות ולחמיה, הם הגורם המכריע בהנעת החייל בקרב אינם צודקים, נדמה לי, שאין חילוקי דעות בכך שזהו אחד הגורמים המכריעים. את הגיבוש של הצוות אין להשאיר לידי המקרה. ישנו כאן כר פעולה נרחב מטיפוח המסורת ועד לערבי הווי ושירה ופעולות ספורט.

ישנו עוד תחום נוסף שהמפקד חייב לתת דעתו עליו והוא החיים הפנימיים של הצוות.

צוות נוצר, פועל ומתגבש על ידי הפרטים המהווים אותו, אך מרגע שצוות מגובש כזה נוצר, הוא מקבל אישיות עצמית, מעין „רצון כללי“. החייל אינו מושפע רק מעברו או על-ידי מפקדו, ויהיה הוא אפילו מחנך אידיאלי, ותהיינה לו התכונות הנעלות ביותר. החינוך הוא תהליך חברתי במובן הרחב של המילה ובו יש לצוות המגובש תפקיד ראשון במעלה. מפקד נבון ינצל את התכונות החיוביות של הצוות כעזר לפעילותו החינוכית וזאת כמובן במסגרת הנורמות המקובלות בצבא.

המפקד

מאז קיימות התנגשויות אלימות בין כוחות מזוינים, יש גם מפקדים המוליקים את אנשיהם לקרב. המפקד היה בכל הזמנים עמוד השדרה של הצבא. אבל התנגשות אלימה אינה אלא סופו של תהליך ממושך שעיקרו — הכנה מדוקדקת, אשר בלעדיה אי אפשר לקוות לנצח.

יעודו של המפקד הוא להיות מנהיגם של החיילים הסורים לפיקודו. בתחום תפקידו כמנהיג מוטלים עליו תפקידי חינוך ישירים ועקיפים המתמזגים עם תפקידו כמדריך, כמארגן וכמנהל של חיי יחידתו.

ברגע הקריטי של הקרב מקבל החייל פקודה, ועליו להתגבר על הפחד מפגישה עם הבלתי ידוע. באותו רגע — הפקודה היא שמויזה אותו, והפקודה באה מפי מפקדו, האיש שהוא רחש לו אימון מלא. אימון כלפי מפקד אינו נוצר עקב צו, פקודה או כל הוראה פורמלית אחרת. הסמכות האמיתית של מפקד אינה מתחילה מהרגע בו מקבל הוא את דרגתו ומתמנה לפקד על יחידתו. אם כי מינוי זה מסייע. התנאי להצלחה של מפקד הוא שלא תהיה הפרדה בין שלב ההכנה והמעשה. מי שאינו מנהיג, מדריך ומחנך את אנשיו, מי שאינו מעצב את דמות חייליו ויחידתו — אינו יכול לקוות שהדבר יעשה מאליו, או שמישהו אחר יעשה את העבודה בשבילו, גם אם יש לו עוזרים המסייעים לו בכל תחומי פעולתו. המפקד חייב לחדור לכל תחומי החיים והפעילות של היחידה, להיות אחראי לכל מה שמתרחש, לשלוט על כל שלבי ההכנה, להכיר את אנשיו ולדאוג להם, לאמן אותם ולדרוש מהם הישגים, לטפח את היחידה וליצור אצל פקודיו את הרגשת ההדדיות והאימון. בין טיפוח האימון של החייל בעצמו, טיפוח רוח הצוות והאמונה במפקד קיים קשר הדוק ומיידי. כל חוליה חלשה או חסרה במסכת זו תפגום בשלמות חינוכו והכנתו של החייל והצוות. ונהפוך הוא. חינוך באחד משלושת התחומים האלה יש לו מיידי השפעה חיובית על הגורמים האחרים. חייל שמפקדו ייחס לו חשיבות וטיפח אותו יהיה איש צוות טוב יותר ויאמין יותר במפקדו אשר יוכל להשפיע עליו טוב יותר.

אין זו משימה קלה למפקד וביחוד למפקד צעיר לטפל באדם ובחינוכו; אך המאמץ כדאי, וחשוב להשקיע הרבה רצון ומחשבה.

סיכום

המלחמה המודרנית הביאה לעלית חשיבותו של הפרט והגדילה את הדרישות ממנו. מצב זה הביא לכך שיש לשים דגש רב יותר לטיפוח המוראל, המוטיבציה והנכונות. טיפוח זה נעשה בתהליך האימון והחינוך, שהם תהליכים משולבים המבוצעים על ידי המפקד שהוא המדריך, המנהיג והמחנך של חייליו. כדי שהמפקד יוכל למלא יעודו זה חייבת להיות לו תודעה חינוכית שתאפשר לו לפעול לפי הבנתו ולפי המצב בו הוא נתון, תוך שימוש מושכל ביסודות החינוך הצבאי:

א. העמקת הכרתו הרעיונית של החייל והידוק זיקתו למדינה ולערכיה;

ב. טיפוח האמונה של החייל בעצמו, ביכולתו ובחשיבותו;

ג. טיפוח רוח הצוות והאמונה בחברים;

ד. טיפוח האמונה בו כמנהיגם, המוליקם לקרב.

כך, לדעתי, תיווצר אוירה של חברות אמת בכל המסגרות הצבאיות אגב הקפדה על המשמעת הצבאית; תפתח מערכת יחסים אנושיים כנים ונכונים בין המפקדים לחיילים ובין החיילים לבין עצמם. על ידי כך נעצב יחידות מגובשות יותר, ובהן חיילים ומפקדים טובים יותר, בעלי מוראל גבוה, הנכונים ומסוגלים לבצע כל תפקיד שיוטל עליהם. ■